

Мирко Обрадовић

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

ФРИНА ЗА СВА ВРЕМЕНА

АПСТРАКТ: Рад је посвећен Фрини, најславнијој хетери класичне Атине и уопште античког грчког света, инспирацији уметника (вајара, сликара, песника, писаца) од античких времена до модерног доба. У раду се постављају питања у којој се мери уопште може писати животопис једне хетере, макар то била и она која је вероватно оставила највише трага у историјским изворима. Анализирају се релевантни подаци из сачуваних извора кроз три групе питања о којима се, при оваквом стању ствари, једино и може детаљније расправљати: 1) подаци из извора који се тичу живота хетере и питање њихове веродостојности; 2) суђење хетери Фрини за безбожништво пред атинским судијама, и 3) разматрање Фрине као узора и модела уметницима у класичном периоду и у каснијим епохама.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Фрина, Атина, хетере, проституција, Хиперид, Праксител, Апел, традиција, рецепција.

За све оне који тврде да су изучавање класичне старине и класичне студије уопште одавно ствар прошлости и да су већ, саме по себи, чист анахронизам, јер не одговарају потребама и захтевима образовања и науке које доноси ХХИ век, имамо неке занимљиве новости. Не само да је утисак да проучавање антике и даље цвета с доста успеха и да се грана у различитим правцима, већ по занимљивости и богатству тема и начинима њихове обраде, чини се, чак предњачи у поређењу с неким ранијим епохама. Да није тако, да ли би се уопште могло очекивати да у једној календарској години буду публиковане чак две монографије, и то обе, узгред буди речено, веома солидне, посвећене једној грчкој хетери, па макар то била и она која је, гледано феноменолошки и у историјској перспективи, вероватно и најпознатија? У току 2024. године су, наиме, две угледне

издавачке куће из Енглеске објавиле потпуно нове књиге, студије монографског типа, о Фрини, славној грчкој хетери из класичне епохе (IV век пре н. е.), које су написала два врсна и веома компетентна модерна истраживача друштвене историје старе Хеладе и, нарочито, положаја жене у антици. Најпре је лондонски *Bloomsbury Publishing Plc*, односно његов одељак *Bloomsbury Academic*, објавио студију о Фрини ауторке Мелисе Функе (M. Funke) са Универзитета Винипег у Канади,¹ а затим је и престижни *Oxford University Press* у оквиру своје, сада већ доста богате, едиције *Жене у сџарини* (*Women in antiquity*) публиковао монографију о истој хетери ауторке Лоре Маклур (L. McClure),² добро већ познате у научним круговима, а највише по својој исцрпној студији о подацима о грчким хетерама у Атенејевој *Гозби софиста*.³ Ако томе додамо да је само неколико година раније италијански археолог Луиђи Тодиско (L. Todisco) приредио монографију о специфичном љубавно-уметничком односу хетере Фрине са вајаром Праксителом, који је за резултат имао најславнију представу богиње Афродите начињену по Фринином моделу,⁴ стиче се утисак да је Фрина, и све што је везано за њу за сва времена и да је подједнако жива и изазовна каква је, уосталом, била и у старини.

Уз напомену да су обе недавно објављене студије о хетери Фрини сасвим добре, прегледне, лако читљиве и доста убедљиве у презентацији изворних података и на основу њих донетих закључака, неке разлике у приступу материји и проблемима које доноси изучавање сачуваних историјских извора уочљиве су када се упореде споменуте монографије. Док је Лора Маклур, чини се, више посвећена писаним изворима и покушајима да се, колико је то могуће, јасније одреди и идентификује права, историјска Фрина и одвоји од оне позније, митске, нестварне Фрине из традиције, дотле се Мелиса Функе, полазећи од претпоставке да се, с обзиром на стање извора, тешко уопште може говорити о некој реалној историјској хетери Фрини, више окреће имагинарној Фрини, оној из света маште и одвојеној од стварности, али која је управо таква, нестварна, служила као муза и инспирација уметницима у антици, али и у каснијим епохама готово све до модерног доба. Можда бисмо стога, из угла историчара, малу предност дали студији Маклурове, међутим, укупно

¹ Melissa Funke, *Phryne: A Life in Fragments*, London: Bloomsbury, 2024.

² Laura McClure, *Phryne of Thespiae: Courtesan, Muse, and Myth*, Oxford: Oxford University Press, 2024.

³ L. K. McClure, *Courtesans at Table: Gender and Greek Literary Culture in Athenaeus*, London: Routledge, 2003.

⁴ L. Todisco, *Frine di Tespie e la nuova immagine di Afrodite (Problemi e Ricerche di Storia Antica, 35)*, Roma: L'Erma Di Bretschneider, 2022.

узевши, те разлике у приступу и нису толико значајне и закључци и једне и друге ауторке следе исти основни ток и у коначном исходу воде истоветним или веома сличним резултатима. Занимљиво је такође да су се обе ауторке, односно њихови издавачи, очигледно независно једни од других, одлучили и за готово идентичну насловну страну својих књига на којима је дата репродукција слике обнажене Фрине, уље на платну изврсног немачког сликара Франца фон Штука (Franz von Stuck) из 1917. године, која се чува у Музеју уметности у Портланду (Орегон, САД).

Добра страна новије литературе када су у питању ваљане модерне студије, али чак и оне које то нису, јесте да оне могу бити и додатно инспиративне за поновну валоризацију постојеће изворне грађе о одређеним историјским темама и питањима. Такав је случај и са наведеним монографијама о најславнијој грчкој хетери и њеном добу, које су нас инспирисале да изнова размотримо разнолик и, по свом карактеру, сложен изворни материјал о Фрини и покушамо да дамо одређени допринос разумевању њене историјске појаве и утицају који је имала на своје савременике и на потоње генерације. Посматрајући, дакле, Фрину у историјској перспективи, сматрамо да се о најславнијој хетери Хеладе из класичне епохе на основу сачуваних историјских извора може најбоље говорити кроз неколико различитих истраживачких тема, које је, из практичних разлога, најбоље поделити на три дела или мање целине: 1) подаци из извора који се тичу живота хетере и питање њихове веродостојности; 2) суђење хетери Фрини за безбожништво пред атинским судијама, и 3) разматрање Фрине као узора и модела уметницима у класичном периоду и у каснијим епохама.

1) Иако је сведочанства о Фрини оставило неколико десетина различитих античких писаца, што је извесно више него када је реч о било којој другој грчкој хетери, са изузетком можда Лаиде из Коринта, о њој се ипак данас мало тога поуздано зна. Најчешће су то подаци анегдотског карактера који немају неку већу историјску вредност и на основу којих је тешко саставити иоле поуздану биографију хетере. Истине ради, за разлику од, на пример, хетере Лаиде, коју модерни истраживачи обично деле на неколико различитих историјских личности (Лаида 1, Лаида 2, Лаида 3 или Старија Лаида, Млађа Лаида...),⁵ о Фрини бар не постоје недоумице да ли је постојала једна или више Фрина, мада се чак и о томе дâ понешто прочитати

⁵ Уп. М. Обрадовић, Лаида из Коринта – хетера и хероина, *Lucida intervalla* 53, 2024, 29–57, где се доказује да идентификација неколико различитих историјских Лаида у класичном периоду (V–IV век пре н. е.) није одржива, већ да је модерни конструкт који није утемељен на античким изворима.

у сачуваним изворима.⁶ Иако је лично име Фрина, као, уосталом, и име Лаида, било популарно име/надимак за хетере у старини, нема сигурних потврда да је постојало више Фрина као славних хетера у класичној епоси. Уосталом, Фрина (Φρύνη) је управо надимак с којим је најславнија грчка хетера IV века пре н. е. ушла у историју, а право лично име хетерино било је, по свему судећи, Мнесарета (Μνησαρέτη) у атинској верзији, односно локално исправније Мнасарета (Μνασαρέτα), како ово женско име бележи и оксфордски *Лексикон грчких личних имена* (*Lexicon of Greek Personal Names*).⁷ Веродостојности аристократског, судећи то бар на основу значења, имена Мнасарета („Она која памти врлину“) доприноси још неколико спомена истог антропонима у Теспији у класичном периоду (V век пре н. е.),⁸ а надимак Фрина („жаба крастача“) вероватно долази од карактеристично жућкасто сиве боје коже, што је била хетерина одлика. Треба, међутим, додати и да је име Фрина као лично име забележено у Атини и то баш у класичном периоду (V–IV век пре н. е.), очигледно независно од хетере Фрине као историјски најславнијег носиоца истог имена или надимка.⁹

Фрина је, дакле, била родом из Теспије, града у Беотији удаљеног двадесетак километара од Тебе и отприлике 80 километара од Атине. Теспија је потпала под власт Тебе и Беотског савеза 373. године пре н. е., а недуго после битке код Леуктре 371. године пре н. е., Тебанци су Теспију и разорили и привремено учинили крај њеном постојању као самосталног полиса.¹⁰ Верује се да су многи Теспијци тада потражили уточиште у Атини, односно на територији атинске државе. Можда је и породица Мнасарете/Фрине, вероватно аристократског порекла, емигрирала у Атину 371. године када је Теба привремено уништила Теспију и протерала њене становнике. За прогнане Теспијце, међутим, нема, за разлику од грађана њима суседне Платеје у Беотији, потврде у изворима о томе колико су остали у Атини и да ли су ту стекли и грађанско право. Управо у то време (371. година) или неку годину раније је и Мнасарета, будућа хетера Фри-

⁶ Да су постојале две Фрине, уп. Ath. XIII 60, 591c = Apollodoros *FGrHist* 244 F 212, фрагмент из Аполодоровог дела *О хејерама* (*Περὶ Ἡταρῶν*).

⁷ *LGNP* IIIB s.v. Μνασαρέτα (5).

⁸ Уп. *LGNP* IIIB s.v. Μνασαρέτα (3)–(4). Аутентично би свакако могло да буде и лично име Епикле (Επικλῆς), које се у изворима бележи као патронимик Мнасарете/Фрине из Теспије: *LGNP* IIIB s.v. Ἐπικλῆς (2). Да женско лично име Мнасарета и мушко херојско Епикле упућују на припадност њихових носилаца једном аристократском роду из Теспије, уп. E. Cavallini, *Esibizionismo o propaganda politica? Frine tra storia e aneddotica*, in: U. Bultrighini, E. Dimauro (edd.), *Donne che contano nella storia greca*, Lanciano, 2014, 131 са нап. 7.

⁹ *LGNP* II s.v. Φρύνη (1)–(3).

¹⁰ Уп. Xen. *Hell.* VI 3, 1–5. О судбини Теспије и Теспијаца у време тебанске хегемоније у Хелади, уп. A. J. Tuplin, *The Fate of Thespieae during the Theban Hegemony*, *Athenaeum* 64, 1986, 321–341.

на, могла бити и рођена.¹¹ Без обзира на то да ли је рођена у Теспији (вероватније) или у Атини (мање вероватно), Мнасарета/Фрина, која је провела највећи део живота у Атини, несумњиво је одржавала везе са својим родним (?) градом и земљом порекла и према њима показивала поштовање, јер је храму у Теспији начинила вредне посвете, а и Теспијци су знали да јој се ваљано одуже.¹² Да је Фрина до краја остала поносна на своју Теспију, чији су грађани стекли славу и свехеленско признање још 480. године пре н. е. када су одлучно остали постројени уз Леониду и Спартанце код Термопила, сведочи и то што је наводно и на бази своје статуе посвећене Аполону у Делфима била потписана као „Фрина, Епиклова ћерка, Теспијка” (Φρύνη Ἐπικλέους Θεσπική).¹³ То је опет сасвим у складу с претпоставком да је живела у Атини као стално насељени странац (*μειψικ*) са свим правима и ограничењима који је тај положај са собом носио.¹⁴ Није уопште случајно да су готово све познате хетере у Атини, али и у другим градовима у Хелади, „регрутоване” из редова бивших робиња и странкиња. Није такође случајно ни то што они који пишу о Фрини и њеном „професионалном путу” до најславније хетере у Хелади IV века пре н. е., Фрину често пореде са њеном неколико деценија старијом савременицом Неајром, јер нам је управо њен животни пут најбоље познат на основу Псеудо-Демостеновог говора *Против Неајре* (*Κατὰ Νεαίρας*).¹⁵ С друге стране, изгледа да Фрина, за разлику од Неајре (најпре робиње па ослобођенице и, на крају, странкиње стално насељене у Атини) није била од своје младости васпитавана и обучавана да буде хетера, професионална пратиља мушкараца у потрази за сексом и ласцивним облицима забаве, уколико уопште има истине у једном цитату из савремене атичке комедије *Неајра* (*Νέαυρα*) песника Тимокла да је млада Фрина у немаштини најпре зарађивала за живот тако што је „сакупљала цветове капара” (τὴν κάππαριν συνέλεγε).¹⁶ Да је, међутим, наставила да се бави тим

¹¹ За годину рођења око 371. пре н. е., уп. нпр. A. Raubitschek, *RE* XX 1, 1941, 895, s.v. Phryne.

¹² Ath. XIII 59, 591b; Paus. IX 27, 5. Уп. Plut. *Mor.* 753e, где се наводи да је Фрина у Теспији чак делила храм и култ с богом Еросом (ἢ σύνναος καὶ συνίερος τοῦ Ἐρώτος). О помало необичном култу и храму Ероса у Теспији, готово јединственом у хеленском свету, уп. F. Graf, *Der Kult des Eros in Thespiiai*, in: H. Görgemanns et al., *Plutarch, Dialog über die Liebe – Amatorius*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, 191–207.

¹³ Ath. XIII 59, 591c = Alketas *FGrHist* 405 F 1, фрагмент из друге књиге мало познатог дела *О посвећама у Делфима* (*Περὶ τῶν ἐν Δελφοῖς Ἀναθημάτων*).

¹⁴ Уопште о положају жена странкиња насељених у Атини у класичном периоду, уп. одличну студију R. F. Kennedy, *Immigrant Women in Athens: Gender, Ethnicity and Citizenship in the Classical City*, New York: Routledge, 2014.

¹⁵ [Dem.] 59. Уп. L. McClure, н. д., 35–41; M. Funke, н. д., 29–32.

¹⁶ Timocles, *PCG* VII fr. 25 = Athen. XIII 22, 567e. За коментар, уп. K. Apostolakis, *Timokles: Translation and Commentary*, Fragmenta Comica (FrC) 21, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019, 199–200.

или неким сличним сезонским и слабо плаћеним послом, Мнасарета би до краја била само Мнасарета и највероватније остала незабележена у историјском запису. Богатство и славу је досегла тек када је почела да се бави „најстаријим занатом” и тако постала Фрина за сва времена.

Без обзира на традицију о пореклу, младим данима и „раним радовима”, извесно је да је хетера Фрина у време своје највеће славе средином IV века пре н. е. припадала оној малој групи хетера које су за своје услуге биле *μεγαλόμισθοι* („високо тарифне”) *ἐταῖραι*, то јест скупо плаћене проститутке и пратиље мушкараца, припадника политичке и економске елите из Атине, али и из других богатих хеленских градова. Традиција преко песника Нове комедије Махона (III век пре н. е.) бележи да су се цене њених услуга кретале у распону од два златна статера (отприлике 40 атичких драхми) до чак једне мине (100 атичких драхми или 25 сребрњака, тетрадрахми), колико је за секс наводно тражила од неког Моириха (Μοίριχος), иначе непознатог, али извесно добростојећег грађанина.¹⁷ Те бројке чине се, наизглед, превеликим, нарочито ако се има у виду да је просечна надокнада коју су потраживале хетере за свој рад износила изгледа две драхме (одатле и забележени надимак једне хетере на гласу *Δίδραχμον*), колика је, уосталом, била и максимална надница фрулашице (*αὐλητρίς*) коју су утврђивали астиноми (*ἄστυνόμοι*), магистрати задужени за надзирање улица, јавних зграда и реда у граду.¹⁸ Ипак, треба рећи да су оне малобројне *μεγαλόμισθοι*, у које је, без сумње, спадала и Фрина, од својих клијената тражиле (и добијале) и знатно веће наднице за свој рад. О Фринином великом богатству, стеченим сексуалним радом, сведоче, уосталом, и други извори, попут цитата из већ наведене комедије *Неајра* (*Νέαιρα*) савременог песника Тимокла.¹⁹ Штавише, традиција бележи да је Фрина и у својим зрелијим годинама на име старе славе успевала да задржи високе тарифе и да као „старо вино” и даље скупо продаје своје тело.²⁰ Нема сумње да у сачуваним изворима има и претеривања, карактеристичних за доминантно анегдотску природу традиције, као, на пример, код Калистрата, аутора једне популарне збирке *Ο хейџерама*

¹⁷ Athen. XIII 45, 583b–c. Уп. A. S. F. Gow, *Machon. The Fragments*, Cambridge, 1965, 135.

¹⁸ За тарифе хетера и уопште сексуалних радница различитих профила и статуса у Атине, уп. K. Schneider, *RE* VIII, 1913, 1344, s.v. *Hetairai*; J. N. Davidson, *Courtesans and Fishcakes: The Consuming Passions of Classical Athens*, London: HarperCollins, 1997, 82, 118–119, 196–198; E. Cohen, *Athenian Prostitution: the Business of Sex*, Oxford: Oxford University Press, 2015, 162–170; K. Kapparis, *Prostitution in the Ancient Greek World*, Berlin: De Gruyter, 2018, 302–313.

¹⁹ Athen. XIII 60, 591d. Уп. Athen. XIII 22, 567e.

²⁰ Plut. *Mor.* 125a.

(*Περὶ Ἑταιρῶν*), који је у предаји код Атенеја забележио да је Фрина била толико богата да је чак понудила да сама обнови тебанске бееме, уз услов да се на њима постави следећи натпис: „Александар их поруши, а хетера Фрина подиже” (*Ἀλέξανδρος μὲν κατέσκαψεν, ἀνέστησεν δὲ Φρύνη ἡ ἑταίρα*).²¹ Овај податак, без обзира на то колико изгледао атрактивно, извесно се не може сматрати веродостојним, већ само производом традиције која је вешто довела у везу најславнијег војсковођу и најславнију хетеру у причу о судбини беотске Тебе, коју је Александар Велики разорио до темеља 335. године пре н. е., а почела се обнављати 316/15. године пре н. е. под Касандром и са богатим прилозима многих грчких градова и најмоћнијих појединаца онога времена. Хетера Фрина, чија је родна Теспија видела много зла од Тебанаца, сигурно није била међу тим богатим донаторима обнове Тебе, а нашла се у том друштву очигледно тек у познијој традицији.²²

Да приче о Фринином великом богатству стеченом пословима пратиље и сексуалне раднице ипак нису биле без основа, више од свега другог потврђују њене луксузне посвете боговима у Делфима, Атини и оне већ споменуте у Теспији. Уз напомену да је, као уосталом и друге њене колегинице, један део зарађеног новца вероватно давала богињи Афродити као заштитници „најстаријег заната”, односно из захвалности „враћала” богињи део зараде у виду посвета, посебну тежину међу њеним даровима боговима има позлаћена статуа коју је Фрина посветила Аполону у Делфима. У питању је портрет саме хетере који је извајао њен љубавник и вероватно најбољи и најславнији вајар онога времена Праксител. Статуа је највероватније била израђена у бронзи и постављена на основу од пентеличког мермера, али је имала позлату и својим је блештавилом сигурно привлачила посебну пажњу оних који су имали прилику да је виде.²³ Посетиоцима најважнијег Аполоновог светилишта у Делфима морало је привући пажњу већ и само место где се Фринин портрет налазио, најпре у „друштву” статуа славних краљева, спартанског краља Архидама и македонског краља Филипа II, односно поред две статуе бога Аполона (заветни дарови грађана Епидаура и Мегаре) у време када је средином II века н. е. Делфе посетио периегет

²¹ Athen. XIII 60, 591d.

²² Тако, међутим, не мисли Карпарис, н. д., 440, који изгледа држи податак веродостојним и у њему види „фину иронију” и „горку шалу” од стране хетере према граду који је више пута у историји нанео зло њеној Теспији. Уп. такође L. McClure, н. д., 91, 108.

²³ Док се код неких писаца (Athen. XIII 59, 591b; Plut. *Mor.* 336d; 401a; Ael. *VH*, IX 32) може прочитати да је статуа била од злата (*χρῦσεος*), код путописца Паусаније (Paus. X 15, 1) стоји да је она само позлаћена (*ἐπίχρυσος*), што је свакако далеко вероватније. О карактеру саме статуе, која се у изворима описује као *ἀνδρίας, εἰκόν*, али и *αὔλαμα* („култна статуа божанства”!), уп. L. McClure, н. д., 105.

Паусанија.²⁴ То је уједно и најранији познати случај постављања статуе не само једне хетере него и неке смртне жене уопште у овом панхеленском светилишту, па зато и не чуди коментар философа Кратета, који бележе различити извори, да статуа „Мнесарете у злату” представља „посвету/трофеј неумерености Хелена” (τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀκρασίας ἀνάθημα/ τρόπαιον).²⁵ У једној оваквој изјави грчког мислиоца можда се може учитати и далеко раширеније схватање код Хелена да постављање статуе хетере у најстаријем Аполоновом панхеленском светилишту представља кршење давно успостављених норми и обичаја.²⁶ С друге стране, иако није сачувана и не знамо њене димензије, вишевековно присуство Праксителове статуе Фрине у Делфима добро је посведочено у различитим изворима и тешко се може довести у питање веродостојност самог изворног податка.²⁷ Недоумице на основу сачуваних извора постоје највише око тога да ли је посвету Аполону начинила сама хетера, како, на пример, бележи готово увек поуздани путописац Паусанија (ἀνάθημα δὲ αὐτῆς Φρύνης ἢ εἰκὼν),²⁸ или су то учинили грађани Теспије из захвалности за претходна Фринина доброчинства. Тако се код Атенеја, где стоји да су Праксителову величанствену статуу Фрине храму у Делфима посветили οἱ περικτίονες („они који станују окол”),²⁹ вероватно пре мисли на Теспијце него на чланове Делфске амфиктионије (οἱ ἀμφικτίονες/ἀμφικτίονες, што је практично синоним за οἱ περικτίονες) у ширем смислу. Јер, како је већ речено, у Теспији се у храму бога Ероса налазила статуа Ероса, али и статуе Афродите и Фрине, све дела великог Пракситела израђена од пентеличког мермера, које је, по познијој традицији, све заједно посветила хетера Фрина.³⁰ У сваком случају, ова „теспијска тријада” већ сама по себи сведочи о моћи,

²⁴ Уп. Athen. XIII 59, 591b–c; Paus. X 15, 1.

²⁵ Athen. XIII 59, 591b; Plut. *Mor.* 336d; 401a. Уп. такође Ael. *VH*, IX 32. Понегде се, истине ради, ауторство ове изреке приписује другом киничком философу, славном Диогену из Синопе, Кратетовом учитељу (уп. Diog. Laert. VI 60).

²⁶ Како, уосталом, ἀκρασία („неумереност”) код једног дела Хелена чита и тумачи Елијан у својим *Шареним ђуриловесџима* (Ael. *VH*, IX 32).

²⁷ Уп. нпр. C. Keesling, *Heavenly Bodies: Monuments to Prostitutes in Greek Sanctuaries*, in: C. Faraone, L. McClure (edd.), *Prostitutes and Courtesans in the Ancient World*, Madison: University of Wisconsin Press, 2006, 66: „Despite the fact that neither the statue nor its inscribed base survives, there is no particular reason to doubt that Phryne’s portrait did stand in the sanctuary at Delphi.”

²⁸ Paus. X 15, 1.

²⁹ Athen. XIII 59, 591b.

³⁰ За причу како је Фрина добила од Пракситела статуу Ероса на поклон, уп. Paus. I 20, 1–2. Уп. такође Paus. IX 27, 3–5, уз напомену периегета да Ерос који је он имао прилику да види у Теспији у II веку н. е. није био Праксителов оригинал (завршио је у Риму у време Калигуле и Нерона, а касније је уништен у пожару), већ копија коју је израдио Атињанин Менодор опонашајући Праксителово дело. Код Страбона, који понавља највећи део ове приче (Strab. IX 2, 25, C 410), Фрина је грешком названа Гликера (Γλυκέρη), што је такође било добро и често име за хетере („Слађана”).

материјалном богатству и утицају који је могла имати једна грчка хетера у IV веку пре н. е.³¹

Када је реч о Фрининим љубавницима и корисницима њених услуга, у изворима се у том контексту наводи више познатих и утицајних личности онога времена. Један део тих навода може се извесно одбацити као резултат традиције која је настојала да Фрину доведе у везу са истакнутим људима из разних области друштвеног живота. Слично стоји и са неким другим славним хетерама класичне епохе, попут, на пример, Лаиде из Коринта, чији дугачак списак знаменитих љубавника не може бити веродостојан, ако ништа друго онда бар из хронолошких разлога.³² Треба, међутим, бити опрезан приликом доношења судова о стварној природи тих веза чак и код оних личности које су, нема сумње, на неки начин и природом свог посла биле повезане с Фрином, попут славних уметника Пракситела, Апела или судског беседника и истакнутог атинског политичара Хиперида. Јер, ако је Фрина већ била Праксителова муза и модел, да ли то нужно значи да је морала бити и његова љубавница, односно хетера коју је за услуге секса и дружења плаћао новцем, даровима и својим уметничким делима? Или, ако је Хиперид бранио Фрину на суду, да ли је нужно морао бити и њен љубавник и корисник њених услуга? Вероватни одговор на ова питања јесте потврђан или бисмо ми можда само волели да ствар сагледамо на тај начин, као што су, уосталом, то чинили и људи у старини, али треба признати да су извори који о томе сведоче прилично позни и непоуздани. Тако, на пример, о „љубави” и „пословном односу” Фрине и Пракситела сведоче, поред писаца који су већ наведени и који су сви живели и стварали у каснијим вековима, углавном познији, по времену настанка, епиграми или Алкифронова измишљена писма. А кад цела прича заврши у домену маште преко поезије у форми епиграма и измишљене епистоларне прозе, да ли ту више уопште може бити речи о кредибилности извора и њиховој сазнајној вредности?³³ За Апела, најбољег и најславнијег сликара епохе, чак ни у таквој традицији нема потврде да је он користио услуге Фрине као хетере, већ да је само имао прилику да је види голу за време светковине у Елеусини и током празника Посејдонија и да је на основу тога начинио

³¹ Уп. L. McClure, н. д., 102: „If a hetaera named Phryne really did set up Praxiteles' statue of Eros, let alone an entire triad, as a votive offering at Thespieae, the benefaction indicates that she would have been in command of the kind of economic means only available to the wealthiest Athenian men.”

³² Уп. М. Обрадовић, н. д., 36–38.

³³ Уп. нпр. M. Funke, н. д., 5: „The connection between the sculptor and his model inspired further elaborations from quite a few poets of epigrams and the fictional letter-writer Alciphron, all of whom imagine the sculptor creating his works as gifts of love for Phryne, describing her as not simply a muse to the sculptor, but an embodiment of erotic love itself.”

чувени портрет *Афродитје Анагиомене* (Ἀναδυόμενη).³⁴ С друге стране, управо се исти Апел повезује са хетером Лаидом коју је наводно „открио” док је још била сасвим млада, што свакако није могуће већ из простог разлога јер је Лаида из Коринта била знатно старија од Апела!³⁵ Такође није могуће ни да су хетере Лаида и Фрина биле супарнице, јер су припадале различитим генерацијама, а Фрина је морала бити млађа бар пола века од Лаиде. Ако су њих две понегде и приказане као супарнице, то свакако није могло бити у стварном животу, већ само у познијој традицији где су обе уживале славу најпознатијих хетера класичне епохе и зато очекивано и неизоставно довођене у везу.³⁶ На сличан начин су и једна и друга могле бити повезиване у традицији са неким познатим људима онога доба, јер сигурно нема историјске истине у причи како су и Лаида и Фрина заводиле философа Ксенократа из Халкедона, Платоновог ученика и Спеусиповог наследника на челу Академије, и чак му се увукле у кревет.³⁷ Прича је заправо настала да би се показале чврстина и постојаност философа који је био у стању да одоли и чарима најлуксузније хетере, а не да би се доказало да је Фрина заиста и завршила у Ксенократовом кревету.

2) И прича о суђењу Фрини за безбожништво нуди „заводљиву мешавину чињеница и фикције” (*a beguiling blend of fact and fiction*), како је то недавно истакнуто у једној доброј модерној студији која за тему има суђења женама у Атини класичне епохе.³⁸ Не треба ипак, сматрамо, да се сумња у историчност самог судског процеса против Фрине, а то је уједно и догађај из хетериног живота који нам је, и поред бројних непознаница и питања на које је тешко дати поуздане одговоре, најбоље познат. Уколико бисмо и овај процес за безбожништво прогласили неверодостојним и сумњали да се он као такав уопште догодио, наша ионако мала поуздана знања о хетери Фрини била би још знатно мања. Није то, уосталом, био и једини случај суђења женама за безбожништво (ἀσέβεια) у демократској Атини IV века пре н. е. Поред судског процеса против Фрине, још два случаја

³⁴ Athen. XIII 59, 590f. Постоји, истине ради, и другачија традиција да је као модел за Апелову *Афродитју Анагиомене* послужила једна друга хетера, Панкаспа или Панкаста, љубавница Александра Великог. Уп. Plin. HN, XXXV 86–87; Ael. VH, XII 324.

³⁵ Athen. XIII 54, 588c–d. Уп. М. Обрадовић, н. д., 37–38.

³⁶ Међутим, за недавни занимљив покушај тумачења тобожњег ривалства Лаиде и Фрине у ширем контексту кроз ривалство градова Коринта и Атине из којих долазе споменуте хетере, уп. K. Gilhuly, Corinth, Courtesans, and the Politics of Place, in: K. Gilhuly and N. Worman (edd.), *Space, Place, and Landscape in Ancient Greek Literature and Culture*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2014, 194–195 = K. Gilhuly, *Erotic Geographies in Ancient Greek Literature and Culture*, London: Routledge, 2017, 26–27.

³⁷ Diog. Laert. IV 2, 7.

³⁸ E. Eidinow, *Envy, Poison, and Death: Women on Trial in Classical Athens*, Oxford: Oxford University Press, 2016, 24.

суђења женама у Атини на основу оптужбе за безбожништво (*υραφή ἀσεβείας*) извесно су потврђена у савременим изворима и у познијој традицији. У питању је суђење свештеници Нино (Νῖνος или Νῖνον), споменутој у неколико Демостенових говора и у пратећим схолијама, а оптуженој за увођење нових религијских удружења (*θιάσοι*) и справљање љубавних напитака за младе, као и суђење Теориди (Θεωρίς), такође свештеници (?), споменутој једнако код Демостена, али и у Плутарховом *Живојој* *Демосијено*, а оптуженој за справљање неких магијских „коктели“ (*φάρμακα*) и због врачања (*μάντις*).³⁹ Занимљиво је да је само хетера Фрина успела да избегне осуду, док су Нино и Теорида, атинске грађанке,⁴⁰ биле осуђене на смрт и погубљене, а Теорида чак са целом својом породицом.⁴¹ Све то говори о озбиљности саме оптужнице за безбожништво са којом код старих Грка није било „шале“ и на основу које је суђено и пресуђено и Сократу, у вероватно најпознатијем суђењу тог типа у атинској и уопште у античкој историји.

Оно што издваја Фринин случај у односу на претходно наведене је то што је оптужена била хетера и странкиња, па се поређења с једним другим атинским случајем суђења за безбожништво, истина из V века пре н. е., неизоставно намећу. У питању је суђење Милећанки Аспасији, славној Перикловој дугогодишњој пратилји и љубавници, коју извори, нарочито они познији, такође обележавају као хетеру.⁴² Треба, међутим, приметити да ово суђење, уколико се заиста и догодило под оптужбом за безбожништво (*ἀσέβεια*), има готово извесну политичку позадину с циљем да се тада неприкосновени вођа атинског демоса Перикле дискредитује синхронизованим нападом на њему блиске пријатеље и сараднике.⁴³ Политичка позадина у Фринином случају није јасно видљива, мада је не треба сасвим искључити, али као што је Аспасију на суду бранио сам Перикле, најбољи беседник свог времена, тако је и Фрину на суду бранио један од најбољих атинских беседника IV века пре н. е. И то је оно што

³⁹ За преглед свих извора који сведоче о овим случајевима, уп. нпр. E. Eidinow, н. д., 11–23.

⁴⁰ То што се Теорида код Демостена наводи као Теорида са Лемноса (Θεωρίς ή Λημνία) не значи да није била атинска грађанка, већ пре указује на то да је њена породица била део атинске клерухије на острву Лемносу, која је најпре у V, а затим поново у IV веку пре н. е. постала саставни део атинске државе. Уп. E. Eidinow, н. д., 12.

⁴¹ Dem. 25, 79.

⁴² За традицију о Аспасији незаобилазна је и даље студија M. Henry, *Prisoner of History: Aspasia of Miletus and Her Biographical Tradition*, Oxford: Oxford University Press, 1995.

⁴³ Тужбу против Аспасије за безбожништво (*ἀσέβεια*) поднео је комедиограф Хермип, док је врач Диопит предложио да се подигне тужба против свих оних који не верују у богове и износе учења о небеским појавама, циљајући извесно на славног мислиоца Анаксагора из Клазомене, Перикловог учитеља и пријатеља. Уп. Plut. *Per.* 32, 1. За процес против великог Фидије, блиског Перикловог пријатеља и сарадника, за наводну проневеру злата које је издвојено за радове на Акропољу, уп. такође Plut. *Per.* 32, 2–5.

овај процес за безбожништво чини такође јединственим, јер је хетеру Фрину на суду као њен синегор заступао Хиперид (ὁ δὲ Ὑπερείδης συναγορεύων τῇ Φρύνῃ),⁴⁴ чувени беседник и писац судских говора и, уз Демостена, водећи антимакедонски државник ондашње Атине. У тој чињеници и у светлу могућих „антимакедонских сентимената” главних актера (Хиперид, Фрина) и унутрашњих атинских превирања неки су чак склони и да потраже политичку позадину у судском процесу против Фрине.⁴⁵

Извесно је да је Хиперидов говор у одбрану Фрине (ὕπερ Φρύνης или περὶ Φρύνης) био веома цењен код потоњих генерација као један од његових најбољих говора. Псеудо-Лонгин, писац трактата *О узвишеном*, поредећи Хиперида и Демостена као беседнике и дајући предност овом првом, на једном месту чак каже да Демостен, такође мајстор судских беседа, не би могао да напише такве говоре као што су Хиперидови *За Фрину* или *Проџив Ајеноџена* све да је то и покушао.⁴⁶ Међутим, као и већина Хиперидових дела, говор је стигао до нас у тек десетак оскудних фрагмената које су наводили касноантички лексикографи и граматичари. Чак се неки фрагменти беседе *За Фрину* састоје само од појединачних речи и фраза.⁴⁷ За разлику од неких других Хиперидових говора чији су значајни делови накнадно пронађени на папирусима (међу њима и онај споменути *Проџив Ајеноџена*) и на тзв. Архимедовом палимпсесту, до данас нису пронађени додатни фрагменти беседе *За Фрину*,⁴⁸ и остаје нам само да претпостављамо зашто су антички ретори и учитељи беседништва баш овај говор сматрали врхунским примером Хиперидове говорничке вештине и уметности. С друге стране, с обзиром на популарност Хиперида и Фрине, не треба да чуди што је цео овај судски процес, као и сва историјска, правна и друга питања која се око њега могу поставити, привукао велику пажњу модерних истраживача о чему данас постоји огромна и разноврсна литература.⁴⁹

⁴⁴ Уп. Athen. XIII 59, 590e.

⁴⁵ Уп. С. Cooper, Hyperides and the Trial of Phryne, *Phoenix* 49, 1995, 305–306 са нап. 10; E. Cavallini, н. д., 141.

⁴⁶ [Longinus] *De subl.* 34, 3–4. Хиперидову беседу *За Фрину*, коју је због својих неоспорних вредности римски ретор Месала Корвин превео и на латински, хвале и други стручни писци: уп. Dion. Hal. *De imit.* 5, 6; Quint. *Inst.* X 5, 2.

⁴⁷ Сакупљени у критичком издању С. Jensen, *Hyperidis Orationes sex*, Leipzig, 1917, frg. 171–180.

⁴⁸ Недавно је P. O’Connell, Hyperides and Epopteia: A New Fragment of the Defense of Phryne, *GRBS* 53, 2013, 90–116, предложио да би опис правног поступка у случајевима који се тичу Елеусинских мистерија у одељцима 123–124 осме књиге Полуксовог *Ономасијикона* (Poll. *Onom.* VIII 123–124) могао да буде фрагмент и цитат из Хиперидове беседе *За Фрину*.

⁴⁹ Уп. нпр. само радове публиковане у последњих неколико деценија: С. Cooper, н. д., 303–318; K. Trampedach, ‘Gefährliche Frauen’. Zu athenischen Asebie-Prozessen im 4.

Консензус је у науци да не треба сумњати у историчност самог судског процеса против Фрине у Атини и пред атинским судијама, а који се извесно морао догодити у другој половини IV века пре н. е. Ако бисмо желели да будемо хронолошки прецизнији, деценија између 350. и 340. године пре н. е. чини се као најприближнија могућа, мада има и покушаја доцнијег датовања, а свакако после 338. године и Битке код Херонеје која је решила судбину Хеладе.⁵⁰ У време судског процеса хетера Фрина, раскошна лепотица у својим двадесетим или тридесетим годинама, била је на свом врхунцу и сигурно већ добро позната „мужевима атинским” (*ἄνδρες Ἀθηναῖοι*), како се обично говорник обраћао грађанима са говорнице у Скупштини или у народним судовима. Зато изгледа помало необично да је једна хетера на гласу била оптужена за безбожништво и изведена пред пороту од изабраних атинских грађана (*δικασταί*) који су у дану одређеном за суђење имали да одлуче о њеној судбини. Међу часним атинским мужевима који су јој судили можда је било и њених клијената, односно корисника њених услуга, а то су свакако већ били, бележи традиција, како Фринин тужилац (Еутија), тако и њен бранилац (Хиперид). У сваком случају, поротници су пресудили да оптужена није крива за грехе који јој се стављају на терет и ту се, отприлике, завршава оно што је сигурно, или се бар тако чини, у вези са овим случајем. Све друго што се наводно зна и што је наведено у изворима је прилично несигурно и подложно критици и поновној валоризацији.

Да пођемо од саме оптужнице против Фрине за безбожништво која је позната само на основу познијих извора. Најбоље је представљена у једном анонимном трактату о вештини састављања политичке беседе (*Τέχνη τοῦ πολιτικοῦ λόγου*) из III века н. е. чијег аутора модерна наука бележи као Анонима Сегверијана (*Anonymus Seguerianus*). Ту се прецизно наводи, уз наводни цитат из саме оптужнице коју је поднео тужилац Еутија, да је Фрина оптужена за безбожништво (*ἄσεβεια*) јер је 1) организовала теревенку (*κῶμος*) у Ликеју; 2) увела

Jahrhundert v. Chr., in: R. von den Hoff, and S. Schmidt (edd.), *Konstruktionen von Wirklichkeit: Bilder im Griechenland des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, Stuttgart, 2001, 137–155; J. Filonik, Athenian Impiety Trials: A Reappraisal, *Dike* 16, 2013, 63–66; E. Cavallini, н. д., 139–148; E. Eidinow, н. д., 23–30; I. Ziogas, Law and Literature in the Ancient World: The Case of Phryne, in: K. Dolin (ed.), *Law and Literature*, Cambridge University Press, 2018, 79–93; J. N. Bremmer, Religion and the Limits of Individualisation in Ancient Athens: Andocides, Socrates, and the Fair-breasted Phryne, in: M. Fuchs et al. (edd.), *Religious Individualisation: Historical Dimensions and Comparative Perspectives*, Berlin–Boston 2019, 1020–1024; K. Kapparis, *Women in the Law Courts of Classical Athens*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021, 76–82, 138–141; M. Funke, н. д., 79–102; L. McClure, н. д., 123–151.

⁵⁰ Уп. нпр. J. Filonik, н. д., 63, који догађај датије у временском оквиру између 350. и 335. године пре н. е.

поштовање једног новог бога и 3) водила незаконита верска удружења (θῖασοι) сачињена и од мушкараца и од жена.⁵¹ Овако формулисане тачке оптужнице могу се довести у смислену везу, а нарочито друга и трећа, јер заједно упућују на могуће постојање неког мистеријског култа са оргијастичким елементима, у коме су учествовали подједнако и жене и мушкарци, а што није доминантна карактеристика традиционалне грчке религије и култне праксе атинског полиса. Потврду да оптужница делује аутентично налазимо у једном другом извору који бележи име тог „новог” бога и даје веома корисна додатна објашњења за разумевање онога што већ стоји у оптужници. У краткој одредници из Харпократионовог *Лексикона десетјорице беседника* наводи се да Хиперид у беседи *За Фрину* тог бога зове *Исодаитес* (Ἰσοδαίτης), а затим се објашњава да је то неко страно божанство (ξενικός τις δαίμων) које су поштовале обичне жене и оне које нису биле баш ваљане (у моралном погледу).⁵² То појачава веродостојност онога што је већ наведено у оптужници против Фрине за безбожништво (ἀσέβεια), иако само име божанства Ἰσοδαίτης („Онај који једнако дели”) не звучи баш као нешто „страно” (ξενικός) из хеленске визуре, јер се само име може лако објаснити грчким језичким средствима (ἴσος + δαίωμα/δαίς).⁵³ Треба додати да се исти *Исодаитес* у другим изворима доводи у везу са боговима Дионисом (као епитет бога) или Плутонотом/Хадом (још једно име за бога или име његовог сина).⁵⁴

Сва је прилика, дакле, да се ту ради о неком новом мистеријском култу у част неком богу с грчким именом (више од тога се не може рећи), а у који су могли бити посвећени подједнако мушкарци и жене, али, пре свега, припадници маргинализованих група и заједница у Атини. Ако је судити по другим сличним верским удружењима (θῖασοι) онога времена, у таква су се друштва највише укључивали странци и робови, јер су, по природи ствари и строгим атинским законима, били искључени из учешћа у државним култовима, са изузетком Елеусинских мистерија. Својим понашањем и радњама су, међутим, привлачили пажњу заједнице атинских грађана која је

⁵¹ Anon. Seguerian. *Ars Rhet.* 215. Уп. M. R. Dilts, G. A. Kennedy (edd.), *Two Greek Rhetorical Treatises from the Roman Empire: Introduction, Text, and Translation of the Arts of Rhetoric Attributed to Anonymous Seguerianus and to Apsines of Gadara*, Leiden: Brill, 1997, 60–61.

⁵² Harp. s.v. Ἰσοδαίτης (1 23) = Hyp. F 177 Jensen: Ἰσοδαίτης. Ὑπερείδης ἐν τῷ ὑπὲρ Φρόνης. ξενικός τις δαίμων, ὃ τὰ δημόδη γύναια καὶ μὴ πάνυ σπουδαῖα ἐτέλει.

⁵³ Уп. R. Parker, *Athenian Religion: A History*, Oxford: Oxford University Press, 1996, 162–163: „By good fortune we know the name of Phryne’s ‘new god’: he was Isodaites, ‘equal divider’ or, perhaps, ‘equal dinner’. In this case, very clearly, it is not a new foreign god who evokes a *thiasos*; it is a new informal *thiasos* that evokes a god with, as it happens, a Greek name.”

⁵⁴ Plut. *Mor.* 389a (Дионис); Hesych. s.v. Ἰσοδαίτης (Плутон).

на оваква верска друштва (θίασοι) и њихове јавне и тајне скупове и веселја (κῶμοι) са оргијастичким садржајима и ритуалима (?) могла гледати са подозрењем као на нешто опасно и субверзивно, а свакако као на нешто што је у супротности са државном религијом и традиционалним култовима и боговима које поштује град. Пример суђења Сократу, остављајући по страни све могуће политичке и друге чиниоце и импликације које су пратиле тај случај, увек стоји као подсетник на то колико је у очима савременика могао бити велики грех увођење и поштовање неког новог божанства. Можда у том светлу треба гледати и на оптужбу против Фрине за безбожништво, јер то „ново” божанство има централно место у оптужници у њеном случају, као што је то, уосталом, имало и у Сократовом.⁵⁵ На сличност са оптужбама против Сократа упућује и место, чувени Ликеј, где је (ἐν Λυκεῖῳ) наводно Фрина организовала теревенку (κῶμος), а где су се у тамошњем вежбалишту традиционално окупљали атински младићи који су и на овај начин могли потпасти под лош и погубан утицај неких опасних и нечасних људи. Тако смо поред „новог божанства”, посредно добили и „кварење омладине” као Фринин грех, баш као што је то било истакнуто и у Сократовом случају и у оптужници против њега.⁵⁶

Шта је, међутим, навело Фрину, хетеру на гласу у ондашњој Атини, да се придружи неком новом култу и да, како бар то изгледа на основу сачуваних извора, чак предводи (као свештеница?) једну нову верску организацију о којој су могле да круже различите и, вероватно, не много лепе и афирмативне приче у народу? Како као странкиња није могла да приступи државним и градским култовима, осим Елеусинских мистерија, да ли је можда њен основни мотив била искрена вера? Научени да у оваквим и сличним догађајима увек тражимо неке скривене политичке разлоге и мотиве, често заборавамо да су људи у старини били далеко више религиозни него што смо то ми данас. Живот без вере и директне везе с богом (боговима) чинио се људима у антици, готово без изузетка, немогућим. Да ли смо онда спремни да баш Фрини ускратимо право на веру и да сумњамо у њену искрену религиозност, ако јој је већ атинско друштво то право знатно ограничавало? Али, да ли је Фрина у свом верском

⁵⁵ Код Сократа је други „смртни грех” било кварење омладине. За поређење Сократовог и Фриног случаја у односу на атинско законодавство и праксу, уп. R. Parker, н. д., 214–217.

⁵⁶ Уп. Kapparis, н. д., 138: „They (*charges against Phryne*) were intentionally modelled on the trial of Socrates and the successful tactics of his prosecutors. The first of these challenges was that Phryne was partying at the Lycaean. This was a place of study frequented by youths, and we should understand this accusation as an attempt to persuade the jury that Phryne posed a danger for the young men of Athens and was a corrupting influence on them. A similar accusation had probably been the most detrimental in the case of Socrates.”

заносу уопште била свесна ризика и опасности којима је могла бити изложена? Да ли су јој горе споменути случајеви Нино и Теориде били познати и да ли је знала за исходе суђења за безбожништво овим атинским женама и свештеницама? У сваком случају, биће да је Јан Бремер (J. N. Bremmer), велики историчар религије, највише у праву када закључује да је Фрина, без обзира на своје богатство стечено „најстаријим занатом” и популарност коју је уживала код атинских мужева, ипак као странкиња долазила са маргина друштва, па је и на овај начин хтела да пронађе своје место под сунцем и сопствени пут ка спасењу.⁵⁷

Ако се сада вратимо самом суђењу Фрини, и друге личности, поред саме Фрине, инволвиране у овај случај привлаче пажњу и заслужују да се о њима нешто више каже. Ту је најпре тужилац Атињанин Еутија (Εὐθίας) о коме не знамо готово ништа поуздано изван овог случаја.⁵⁸ Основно питање је шта је уопште могао да буде његов мотив да оптужи хетеру Фрину за безбожништво. Традиција зна или слуту да је он био њен љубавник, а што потврђује и сам Хиперид у фрагменту говора *За Фрину* цитираног код Сиријана, философа неоплатоничара и писца *Коментарија за Хермогена* (*Commentaria in Hermogenem*), из V века н. е.⁵⁹ Могло би се чак помислити да је Еутија био разочарани бивши љубавник који је на овај начин покушао да се освети хетери чије услуге више није могао или није хтео да плаћа.⁶⁰ Слутимо такође и да је био човек сумњивог морала и склон корупцији, умешан у још неке друге судске процесе и афере.⁶¹ Изгледа да је имао и лични сукоб с Хиперидом, па и ту неки виде разлоге за овакву оптужницу против Фрине, а која је заправо посредно и „заобилазно” циљала на Хиперида.⁶² Знамо и да је за свој

⁵⁷ Уп. J. N. Bremmer, н. д., 1024: „It seems reasonable to suppose that Phryne tried to compensate for these social and religious handicaps by constructing her own cult, just as, through the centuries, women have either founded or joined new cults and religions to enable their self-realisation. However, by following this course, Phryne was treading on very dangerous grounds. The Athenians saw *thiasoi* of non-Athenians as revel-bands that were, potentially, centres of crime and social subversion. In the case of the Boeotian Phryne, the prosecutor used this feeling and connected it to the charge of introducing a new god.”

⁵⁸ Уп. *LGPV* II s.v. Εὐθίας (2).

⁵⁹ Уп. F 172 Jensen = Syrian. *ad Herm.* II 31 ed. Rabe.

⁶⁰ На основу писма из Алкифронове збирке фиктивних писама (Alciphrg. IV 3 [I 30]), A. Raubitschek, н. д., 904, претпоставља да је Еутија намерно избегао да плати хетери њену високу надницу и још је као прави подлац (παιδώνερος) поднео тужбу против ње за безбожништво.

⁶¹ Хиперид га је оптуживао као сикофанта (Уп. F 176 Jensen), а наводно га је и беседник Лисија тужио због злоупотреба јер се спомиње и Лисијин говор *Против Еутије*, ако се уопште ради о истом човеку (Lys. fr. 113 ed. Carey 2007).

⁶² Уп. нпр. J. Filonik, н. д., 66: „What brings attention, though, is the figure of Hyperides’ political enemy, Euthias, acting as a prosecutor. Although the sources are not explicit on this, one can clearly see how the accusation of Phryne could have been a private attack on Hyperides conducted through public (legal and rhetorical) measures. This was apparently enough for the

говор, оптужницу против Фрине, Еутија ангажовао једног од најбољих беседника и историчара онога времена, Анаксимена из Лампсака. У традицији се, додуше, спомиње и Аристогейтонов (такође Хиперидов политички противник) говор *Проџив Фрине*, који је можда исто писан за ову прилику.⁶³ Приповеда се такође да Еутија, пошто је изгубио случај против Фрине и није успео да добије осуђујућу пресуду, више никада није наступао као тужилац. Можда би се одатле могао извући и закључак да је он, уместо да нашкоди Фрини, заправо нашкодио самом себи, јер је имао да плати казну од хиљаду драхми пошто, претпоставља се, није добио ни ону минимално прописану петину гласова поротника за своју тужбу.⁶⁴

С друге стране, ако је тужилац Еутија био губитник, Хиперид је, поред Фрине, био прави добитник овог судског процеса. Поставља се питање и његових мотива да брани једну хетеру и да у њено име наступи у судници. Могао је то да учини за новац јер је као беседник на гласу своје судске говоре, састављане већином за друга лица, сигурно знао добро да наплати. А Фрина је опет имала доста новца, што је он морао добро да зна јер је и сам био њен љубавник и тако доприносио њеном „благостању”. Можда је своја потраживања наплатио у „натури”, то јест преко сексуалних услуга, јер то је било нешто што би се и дало очекивати у мушко-женским односима и везама с једном хетером. А уколико је већ био у сукобу с Еутијом, можда је ово била и добра прилика да се обрачуна са својим политичким супарником. У сваком случају, традиција представља Хиперида као ноторног женскароша који је доста трошио на хетере. Како се, наиме, наводи у Псеудо-Плутарховим *Животописима десеторице беседника*, Хиперид је „био толико склон сексуалним уживањима” (ἐγγενετο δὲ καὶ πρὸς τὰ ἀφροδίσια καταφερής) да је и свог сина избацио из куће да би ту довео Мирину, најскупљу хетеру (τὴν πολυτελεστάτην ἑταίραν), а у исто време је у Пиреју држао Аристагору, а на свом имању у Елеусини и Тебанку Филу, бившу робину коју је откупио за двадесет мина.⁶⁵ И хетера Фрина се, наравно, налазила на списку његових љубавница и жена које су му служиле за задовољавање големих сексуалних апетита, а он је Фрини за љубав (или за новац) саставио беседу коју су стручњаци и учитељи беседништва у старини сматрали једном од најбољих судских беседа уопште. Нама остаје само да се надамо да ће и ова беседа, или бар неки њени делови, бити пронађена у богатом и још увек необрађеном папиролошком

famous orator to become involved in his lover's defence in person and make the entire case political *sensu stricto*.”

⁶³ Athen. XIII 60, 591e; Harp. s.v. Εὐθιάς (ε 157).

⁶⁴ Уп. Kapparis, н. д., 82.

⁶⁵ Plut. *Mor.* 849d. Уп. такође Athen. XIII 58, 590c–d = *FGrHist* 338 F 14.

материјалу да бисмо и сами могли да се уверимо зашто је баш она била толико цењена у антици.

Није, међутим, изврсна Хиперидова беседа *За Фрину* спасла Фрину осуде и вероватне смртне казне. Тако бар каже традиција. Оно што је највише и за сва времена обележило судски процес Фрини за безбожништво је „догађај” који се највероватније никада није заправо ни догодио. Како је остало забележено код Псеудо-Плутарха и Атенеја, Хиперид, видевши какво је расположење код судија и да његова бриљантна беседа неће бити довољна да обезбеди ослобађајућу пресуду, драматичним и дрским потезом повукао је Фринин хаљетак (хитон) и открио њене беле груди пред поротницима.⁶⁶ Њена лепота, односно обнажени хетерин торзо, била је, кажу, оно што је заправо спасло Фрину и њен живот. Јер ко би био у стању да осуди такву лепоту која је уметницима служила као слика и прилика саме богиње Афродите. Код Атенеја (XIII 59, 590e) се чак појашњава да су се судије поротници (οἱ δικάσται) сажалили на „тумача и слушкињу Афродитину” (τὴν ὑποφῆτιν καὶ ζάκωρον Ἀφροδίτης), што је помало необична формулација, можда баш преузета из Хиперидова говора *За Фрину*. У Атенејевој се XIII књизи даље цитира и фрагмент Посејдипа из Касандреје, песника Нове комедије (прва половина III века пре н. е.), из његове комедије *Ефешианка*, да су се судије сажалиле и на хетерине сузе и зато гласале за њено ослобађање.⁶⁷

Без обзира на то што на суђењима у атинским народним судовима није било неуобичајено да се користе различите методе да се поротници придобију на своју страну, често циљајући и на њихове емоције, готово јединствен став науке је да је овај „догађај” са обнаживањем Фрине пред судијама накнадно измишљен и „дописан” самом суђењу, да би опет протоком времена постао и његов најупечатљивији детаљ.⁶⁸ Изгледа да се први пут јавља код Идоменеја из Лампсака, философа и историчара, истакнутог представника Епикурове философске школе, а свакако не пре почетка III века пре н. е.,

⁶⁶ Athen. XIII 59, 590e; Plut. *Mor.* 849e. За исцрпну анализу ових и других извора који понављају ту сцену пред судијама, уп. С. Соопер, н. д., 312–316.

⁶⁷ Athen. XIII 60, 591e–f = Posidippus, *PCG* VII fr. 13. За објашњење, уп. L. McClure, н. д., 146–147.

⁶⁸ Има, истине ради, и другачијих мишљења која полазе од важности коришћења драмских ефеката на судској позорници, помоћу којих се могао постићи жељени резултат на суђењу. Уп. нпр. I. Ziogas, н. д., 88: „There are precedents for the display of Phryne's body both in literature and in legal cases. Besides the mythological example of Helen, Hyperides' gesture is a foil for the common practice of military men to bare their bodies in a trial in order to expose their wounds and thus move jurors to pity with their heroism. In both cases, the body is submitted to court as evidence and its persuasive effect relies on epic narratives. While the display of a wounded body acts as evidence of courage, patriotism, and masculinity, Phryne's impeccable breasts attest to her divine femininity. Female beauty, like male heroism, acts as a barrier that checks the punitive hand of law.”

односно неких пола века после суђења Фрини за безбожништво. Наиме, Идоменеј је, међу осталим својим делима, написао и један рад о водећим атинским политичарима који је можда носио наслов *О гемајозима у Ајини* (Περὶ τῶν Ἀθήνησι δημαγωγῶν).⁶⁹ Ту је критиковао и, вероватно, пародирао неке од најважнијих атинских државника који су уједно били и врсни беседници, а међу њима и Хиперида. Од њега, уосталом, потиче и горе наведена прича о незаситом Хиперидовом сексуалном апетиту у коју се одлично уклапала и хетера Фрина.⁷⁰ Од Идоменеја, преко биографа Хермипа из Смирне (крај III века пре н. е.), прича о обнајивању Фрине у судници постала је неповратно део традиције.⁷¹ Стиче се утисак као да нико више у старини није сумњао у њену истинитост. Није се, међутим, ова прича задржала само на књижевним текстовима, већ је свој замах нарочито добила у сликарству, где ће многи истакнути сликари, који су се напајали на античким изворима, користити овај мотив за своја дела кроз векове, практично све до најновијег доба.

3) Луксузна хетера Фрина била је муза и модел за двојицу великих уметника класичне Хеладе, Пракситела и Апела. О Фрини и Праксителу било је већ речи, а круна њихове сарадње свакако је представљала израда статуе богиње Афродите од парског мермера, познате као Книдска Афродита, јер ће бити откупљена за потребе Афродитиног храма код града Книда у Малој Азији, једног од неколико најзначајнијих светилишта ове богиње у целом хеленском свету.⁷² Занимљиво је да је Атенејева *Гозба софиста* једини сачувани антички извор који изричито потврђује да је „вајар Праксител, који је био њен (Фринин) љубавник, извајао и статуу Книдске Афродите према њој” (Πραξιτέλης δὲ ὁ ἀγαλατοποιοὺς ἐρῶν αὐτῆς τὴν Книδίαν Αφροδίτην ἀπ’ αὐτῆς ἐπλάσαστο).⁷³ Чак ни одлично упућени и готово „свезнајући” Плиније Старији, који даје доста података о овој статуи, ниједном речју не спомиње да је баш Фрина послужила као модел Праксителу,⁷⁴

⁶⁹ Фрагменти сакупљени у *FGrHist* 338 Fr. 1–15 (Idomeneus von Lampsakos).

⁷⁰ *FGrHist* 338 F 14.

⁷¹ Како се то догодило, најбоље, чини се, објашњава С. Соопер, н. д., 307–317.

⁷² Заправо је на простору книдског полуострва постојало неколико светилишта посвећених Афродити, од којих је најпознатије било оно Афродите Еуплоје (Αφροδίτη Εὐπλοία „Афродита добре пловидбе”). Уп. М. Obradović, *Neki epiteti boginje Afrodite*, у: К. Марицки Гађански (ур.), *Античка и савремени свет: епископски значај древних знања античких аутора и у јошвијој традицији*. Зборник радова са 13. међународног научног скупа, Београд 5–7. новембар 2021. године, Друштво за античке студије Србије, Београд, 2021, 198.

⁷³ Athen. XIII 59, 591a.

⁷⁴ Уп. Plin. *HN*, XXXVI 20, где се наводи да је Праксител циљано извајао две статуе богиње Афродите од мермера, једну обучену и другу нагу, и понудио их по истој цени; ову обучену су купили становници града Коса на истоименом острву, а Книђани су за потребе свог светилишта купили нагу Афродиту и тако обезбедили и себи и свом

а Клемент Александријски, вероватно грешком, наводи извесну Кратину (Κρατίνη) као Праксителову љубавницу, али и музу и модел за израду Книдске Афродите.⁷⁵ С друге стране, позноантички ретор Хорикије из Газе вели да је Фрина послужила као модел Праксителу за израду статуе Афродите, али не оне славне Книдске, већ једне друге чији су наручиоци били Спартанци на основу пророчанства које су добили из Делфа.⁷⁶ Ако уопште има истине у овој причи исказаној кроз фиктивну беседу једног Спартанца, изгледа да је Праксител хтео да прода Спартанцима своју статуу хетере Фрине коју је само потписао именом Афродите, али је спартанска процена, без обзира на пророчанство, била да статуу не треба узети, јер је извајана према једној хетери и његовој љубавници и зато неприкладна да буде слика богиње. У сваком случају, Праксител је изгледа био први грчки вајар који је извајао нагу женску фигуру (Фрину) у природној величини, али и први који је извајао нагу богињу (Афродиту).⁷⁷ И једно и друго би се могло сматрати „револуционарним приступом” у ондашњој уметности. „Дружење” са скупоценом хетером нашло је тако своју сврху и ради виших, уметничких циљева.

Иако статуа Книдска Афродита није сачувана, као, уосталом, и све друге скулптуре које су приписане Праксителу, изузев можда *Хермеса с малим Дионисом* из Олимпије (ако је то уопште Праксителов рад), бројне копије његових дела из римског периода јесу сачуване. Чак и када нису сасвим верне оригиналу, ове копије⁷⁸ омогућују да се и данас, са доста поузданости, може судити о Книдској Афродити као скулптури. Можда су најпознатије копије Книдске Афродите из римског доба оне које се чувају у ватиканским музејима: *Venus Colonna* (Vatican 812) и *Venus Belvedere* (Vatican 4260).⁷⁹ Поред наведених, ту је свакако још једна римска копија, делимично рестаурирана још пре више од четири века (Ippolito Buzzi), а која се чува у Народном римском музеју (*Museo nazionale romano*) у делу збирке која се налази у *Palazzo Altemps*.⁸⁰ О томе како је заиста изгледала оригинална Книдска Афродита може се донекле судити

граду велику атракцију, коју су вековима обилазили и посећивали задивљени туристи и ходочасници. Вид. [Lucian] *Amor.* 13–14.

⁷⁵ Clem. Al. *Protr.* IV 53, 5 (ed. Mondésert).

⁷⁶ Choric. *Decl.* 8. Уп. I. Kapitánffy, Chorikios und die Hetäre Phryne, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 35, 1994, 159–166.

⁷⁷ За процес постепеног „скидања” Афродите, уп. N. Spivey, *Understanding Greek Sculpture: Ancient Meanings, Modern Readings*, London: Thames & Hudson, 1997, 173–186.

⁷⁸ Да укупан број сачуваних копија досеже невероватних две стотине примерака, уп. I. Leventi, *The Great Masters of the Fourth Century*, in: O. Palagia (ed.), *Handbook of Greek Sculpture*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2019, 379.

⁷⁹ Уп. C. M. Havelock, *The Aphrodite of Knidos and Her Successors: A Historical Review of the Female Nude in Greek Art*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995, 26, Figures 1–2.

⁸⁰ Уп. L. McClure, н. д., 118; M. Funke, н. д., 65.

и на основу представа на новцу. Книдска Афродита нашла је своје место на бронзаном новцу кованом у Книду између 211. и 218. године н. е. под царом Каракалом и царицом Плаутилом, али такође и на оном кованом у Тарсу у Киликији у време цара Максимиана Трачанина (235–238. год. н. е.).⁸¹

Ако је већ нага Книдска Афродита доживела далеко већу славу него „обучена” Афродита, статуа коју је Праксител продао грађанима Коса, на Косу се, опет, вековима налазила величанствена слика богиње Афродите и једна од вероватно најбољих у антици уопште, чувена Апелова *Афродитија Анадиомене*. За Апела, најбољег и најславнијег сликара епохе, нема потврде у изворима да је, попут Пракситеља, користио услуге Фрине као хетере, већ да је само имао прилику да је види голу. Наиме, светковина у Елеусини и празник Посејдонија били су, бележи традиција, ретке прилике када је Фрина скидала одећу у јавности, распуштала косу и одлазила да се нага окупа у мору.⁸² На основу тог призора је Апел, користећи добро познати Хесиодов мит о рођењу богиње Афродите из морске пене и њеном првом изласку на обалу,⁸³ начинио чувену слику која је управо названа *Афродитија Анадиомене* (Ἀναδυόμενη, „Она која израња из мора”). Слика је била постављена у престижном Асклепијевом светилишту на Косу и ту је стајала све до периода римског царства када ју је Октавијан Август однео у Рим и посветио свом „божанском оцу” Гају Јулију Цезару, заузврат ослободивши грађане Коса плаћања пореза у висини од стотину таланата.⁸⁴ У Риму је стајала у Венерином храму (*Templum Veneris Genetricis*) на Цезаровом Форуму (*Forum Iulium*), али је временом избледела и била оштећена, а пошто нико није био у стању да слику ваљано рестаурира, цар Нерон ју је уклонио одатле и заменио сликом мање познатог уметника Доротеја.⁸⁵

О Апеловој *Афродитији Анадиомене* ипак се може судити на основу сачуваних зидних слика које су настале по угледу на славно Апелово дело. Оне се не могу назвати копијама у правом смислу те речи, али су несумњиво инспирисане оригиналом и настале у времену док је Апелова *Афродитија Анадиомене* још постојала и могла да се види. Ту, пре свега, мислимо на фреску, део мурала једне виле у Помпејима, тзв. *Венерине куће у шкољци* (*Casa della Venere in Conchiglia*), на коме је приказана богиња Афродита/Венера у морској шкољци,⁸⁶ где шкољка може да носи и посебну симболику за Афродиту као

⁸¹ Уп. С. М. Havelock, н. д., 11, Figures 3–4.

⁸² Athen. XIII 59, 590f.

⁸³ Hes. Theog. 190–200.

⁸⁴ Strab. XIV 2, 19 C 657. Уп. такође Plin. HN, XXXV 91.

⁸⁵ Plin. HN, XXXV 91.

⁸⁶ Уп. нпр. L. McClure, н. д., 114–115.

богињу чулне љубави и секса и да асоцира на стидни део женског полног органа (*vulva*). Исти мотив Афродите/Венере и шкољке срећемо, на пример, и на величанственој Ботичелијевој композицији *Рођење Венере* (*Nascita di Venere*) из Галерије Уфици у Фиренци, која се сматра врхунцем утицаја античког сликарства на ренесансну уметност.⁸⁷ Из Помпеја долази још један мурал чији је уметник био директно инспирисан Апеловом сликом *Афродитије Анадиомене*. Зидна слика из виле назване *Кућа најљуљској ђринца* (*Casa del Principe di Napoli*), приказује нагу Афродиту која је управо изашла из мора и рукама цеди воду из своје косе. Исти мотив са цеђењем воде рукама из косе, иначе далеко више присутан у скулптури, најбоље је ухватио још један велики ренесансни уметник, Тицијан, на својој *Венери Анадиомене* (*Venere Anadiomene*), где се у крајњем исходу види утицај и Апелове слике и Праксителове скулптуре.⁸⁸ А да је Апелова *Афродитија* била посебно популарна подно Везува веома добро сведочи, поред уметничких дела, и један занимљив латински натпис из Помпеја чији аутор поносно пореди своју вољену са Апеловом Венером: „Ако неко није видео Венеру коју је насликао Апел, нека погледа моју драгу: тако и она сија”.⁸⁹

Када већ говоримо о утицају Фрине и традиције која је настала око ње на уметнике, и сам мотив купања наге Фрине у мору код Елеусине и њеног излагања погледима присутних, који је инспирисао Апела, служио је такође као инспирација и потоњим уметницима. По скромном суду писца ових редова, далеко најбоља слика која обрађује ту тему је *Фрина на Посејдоновој свейковини у Елеусини* (*Phryné aux fêtes de Poséidon à Éleusis*) великог пољског сликара Хенрика Сјемирацког (Henryk Hektor Siemiradzki) с краја XIX века, а која се чува у Државном руском музеју у Санкт Петербургу. Уље на платну импозантних размера (390 x 763 cm), слика Сјемирацког из 1889. године приказује шаролику светину присутну на светковини која с више страна нетремице зуре у Фрину у средини композиције, која је предивна у својој нагости и више подсећа на богињу него на смртну жену, док се у позадини уздиже велелепни грчки храм с једне, и бајковити залив код Елеусине с друге стране.⁹⁰ Његов

⁸⁷ О Ботичелију као „другом Апелу”, уп. нпр. D. Bellingham, *Aphrodite Deconstructed: Botticelli's Venus and Mars*, in: A. C. Smith, S. Pickup (edd.), *Brill's Companion to Aphrodite*, Leiden: Brill, 2010, 365.

⁸⁸ Уп. С. М. Havelock, н. д., 90: „During the Italian Renaissance, the Venetian painter Titian was undoubtedly aware of Apelles' legendary masterpiece, and for his *Venus Anadyomene* he depended on an ancient statue of Colonna type for his model.”

⁸⁹ *CIL IV 6842: Si quis non vidi(t) Venerem quam pin[xit Apelles] | pupa mea aspiat: talis et i[ll]a nitet.*

⁹⁰ Уп. нпр. E. Cavallini, *Phryne: Cnidian Venus to Movie Star*, *Quaderni di Scienza della Conservazione* 6, 2006, 227–228; M. Funke, н. д., 129–130.

савременик Жан-Леон Жером (Jean-Léon Gérôme), сликар и вајар, славан управо по сликама са сценама из митологије и историје, бира, отприлике у исто време (1890. године), онај мотив рађања Афродите из морске пене на својој *Венери која излази из воде* (*Vénus sortant des eaux*) или једноставно *Vénus Anadyomene*, дајући, на себи својствен начин, допринос наслеђу Апелове *Афродитије Анадиомене*.⁹¹

Жером је вероватно најпознатији сликар који је обрадио тему суђења Фрини за безбожништво. Он је на својој слици *Фрина ђред Ареопаџом* (*Phryné devant l'aréopage*) из 1861. године управо ухватио онај драматични моменат, највише присутан и у традицији, када Хиперид хитро повлачи Фринин хитон, а гола хетера инстинктивно и са осећајем стида покрива рукама лице уместо да покрије тело које је остало потпуно наго пред судијама. Тим „револуционарним” потезом је Жером у потпуности пребацио тежиште са лица на тело које, у духу класицизма, стоји као нека блистава и непомична статуа са које је посматрачу тешко да скине поглед. Постиже на тај начин снажан еротски ефекат пре него да пробуди симпатије за Фрину које би посматрач најпре тражио на њеном лицу да га сликар није вешто сакрио, па није чудо што ова јединствена слика и данас представља прави бисер уметничке збирке у Хамбургу (*Hamburger Kunsthalle*), где је стално изложена.⁹² Неки други сликари, који су замишљали Фрину на свој начин, већи значај придају лицу хетере у односу не њено тело, као што је то, на пример, случај са сликом Франца фон Штука из 1917. године, споменутој на почетку овог рада, јер је изабрана да краси корице нових књига посвећених хетери Фрини. Један други Жеромов савременик и његов блиски пријатељ, Гистав Буланже (*Gustave Boulanger*), чини се да је на својој слици *Фрина* из 1850. године⁹³ најбоље постигао баланс између хетериног лица и тела. Оку посматрача подједнако пажњу привлачи потпуно наго, ако изузмемо неколико комада накита (огрлице и ланчићи око врата, руке, глежња), тело хетере у изазовној и „лењој” полулежећој пози, али и лице са готово вулгарним цртама које „бестидно” и помало арогантно тражи поглед мушкараца. Буланжеова Фрина делује изазовно, разуздано, источњачки егзотично, али и опасно и покварено, и путено и дивље у исти мах, као нека модерна проститутка у излогу из улице црвених фењера Амстердама или неког

⁹¹ Од новијих радова о Жерому и начину на који је стварао своја дела посебно издвајам J.-F. Corpataux, *Phryné, Vénus et Galatée dans l'atelier de Jean-Léon Gérôme, Artibus et Historiae* 30, 2009, 145–158.

⁹² Вид. J. Von Waldegg, *Jean-Léon Gérôme's Phryne vor den Richtern, Jahrbuch der Hamburger Kunstsammlungen* 17, 1972, 122–142; J.-F. Corpataux, н. д., 145–149.

⁹³ Данас изложена у Музеју Ван Гога у Амстердаму.

другог савременог велеграда која откривањем и показивањем тела, али и погледом и мимиком, привлачи пажњу пролазника.⁹⁴

Перцепција грчке хетере као изазовне и разуздане проститутке код уметника није нешто што се не би могло очекивати. Напротив. Да је, међутим, хетера Фрина из визуре уметника могла да буде приказана и скромно и „чедно”, показују слике Ангелике Кауфман (Angelika Kauffmann), вероватно најбоље сликарке из XVIII века и тзв. раног неокласицизма. Позната најпре као изванредан портретиста, Кауфманова на занимљив и јединствен начин обрађује неке анегдоте из Фрининог живота, споменуте у првом делу овог рада, па је можда најбоље да баш с њеним виђењем Фринине појаве и лика и завршимо овај преглед уметничких дела инспирисаних традицијом која се исплела око најславније грчке хетере. У питању су две слике Ангелике Кауфман, обе настале 1794. године: прва је *Праксипел ђо-казује Фрини сѣаѣуу Куѣидона*, а друга *Фрина ђокушава да заведе философа Ксенократија*. Ова прва слика приказује младог Пракситела како заљубљено гледа Фрину док јој показује статуу Ероса (Купидона), коју је, каже традиција (уп. Paus. I 20, 1–2), сматрао својим најбољим и највреднијим делом, док му Фрина, „до грла” обучена и скромна девојка, одговара наивним и невиним погледом. Стиче се утисак да је уметница хтела да ухвати управо онај тренутак када заљубљени Праксител поклања своју највреднију статуу хетери, а она скромно и зачуђено, показујући прстом, као да проговара: „Мени?”⁹⁵ На другој слици *Фрина ђокушава да заведе филос офа Ксенократија* хетера је већ слободније одевена, иако и даље пристojно, али се она сада и мало слободније понаша. С цветним венцем у коси и голих рамена, Фрина лукаво и нежно додирује Ксенократову мишицу, док се он, замишљен над неким рукописом, труди да не реагује на њену провокацију. Слика је инспирисана занимљивом анегдотом која говори о томе како је философ Ксенократ, Платонов ученик, познат по својој уздржаности и презиру материјалних добара, био мета покушаја завођења од стране хетере која је, не успевши да постигне свој циљ и увуче му се у кревет, наводно тај сусрет прокоментарисала следећим речима: „То је статуа, није човек!”⁹⁶

На крају да закључимо да је традиција о хетери Фрини, онаква каква је до нас стигла, и даље интелектуално провокативна и достојна научне пажње и истраживања. Осуђивана у комедијама и прогоњена од стране закона, али и слављена у анегдотама, у епигра-

⁹⁴ Да су посете борделима у Алжиру и земљама на истоку утицале на настанак *Фрине* и још неких Буланжеових слика из истог периода, уп. нпр. L. McClure, н. д., 8–9.

⁹⁵ Уп. нпр. W. Roworth, *The Gentle Art of Persuasion: Angelica Kaufman's Praxiteles and Phryne*, *The Art Bulletin* 65, 1993, 488–492.

⁹⁶ Уп. Diog. Laert. IV 2, 7.

мима, на скулптурама и на сликама, мање историјска, а више имажинарна, Фрина је и данас магнет за многе, готово исто као што је то била у старини. Или другим речима – то је она Фрина за сва времена. Ипак, поставља се кључно питање у којој мери је данас могуће уопште реконструисати биографију једне грчке хетере, па макар то била и она која је вероватно оставила најзначајнији траг у историјским изворима. Одговор би могао да гласи да састављање једне поуздане и кохерентне биографије Фрине, као ни било које друге хетере, није могуће, али се свакако може говорити о појединачним темама и питањима, од којих су нека, која су нам се учинила најважнијим и истраживачки најзанимљивијим, изнова и исцрпно анализирана и у овом раду.

БИБЛИОГРАФИЈА

- K. Apostolakis, *Timokles: Translation and Commentary*, Fragmenta Comica (FrC) 21, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019.
- D. Bellingham, Aphrodite Deconstructed: Botticelli's *Venus and Mars*, in: A. C. Smith, S. Pickup (edd.), *Brill's Companion to Aphrodite*, Leiden: Brill, 2010, 347–374.
- J. N. Bremmer, Religion and the Limits of Individualisation in Ancient Athens: Andocides, Socrates, and the Fair-breasted Phryne, in: M. Fuchs et al. (edd.), *Religious Individualisation: Historical Dimensions and Comparative Perspectives*, Berlin–Boston 2019, 1009–1032.
- C. Carey (ed.), *Lysiae Orationes cum Fragmentis*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- E. Cavallini, Phryne: Cnidian Venus to Movie Star, *Quaderni di Scienza della Conservazione* 6, 2006, 215–236.
- E. Cavallini, Phryne: from Knidian Venus to Movie Star, in: I. Berti, M. García Morcillo, (edd.), *Hellas on Screen: Cinematic Receptions of Ancient History, Literature, and Myth*, Heidelberger althistorische Beiträge und epigraphische Studien 45, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2008, 203–218.
- E. Cavallini, Esibizionismo o propaganda politica? Frine tra storia e aneddotica, in: U. Bultrighini, E. Dimauro (edd.), *Donne che contano nella storia greca*, Lanciano, 2014, 129–151.
- E. Cohen, *Athenian Prostitution: The Business of Sex*, Oxford: Oxford University Press, 2015.
- C. Cooper, Hypereides and the Trial of Phryne, *Phoenix* 49, 1995, 303–318.
- J.-F. Corpataux, Phryné, Vénus et Galatée dans l'atelier de Jean-Léon Gérôme, *Artibus et Historiae* 30, 2009, 145–158.
- A. Corso, The cult and political background of the Knidian Aphrodite, in: E. Hallager, J. T. Jensen (edd.), *Proceedings of the Danish Institute at Athens V*, Aarhus: Aarhus University Press, 2007, 173–197.
- J. N. Davidson, *Courtesans and Fishcakes: The Consuming Passions of Classical Athens*, London: HarperCollins, 1997.

- M. R. Dilts, G. A. Kennedy (edd.), *Two Greek Rhetorical Treatises from the Roman Empire: Introduction, Text, and Translation of the Arts of Rhetoric Attributed to Anonymous Seguerianus and to Apsines of Gadara*, Leiden: Brill, 1997.
- C. M. Havelock, *The Aphrodite of Knidos and Her Successors: A Historical Review of the Female Nude in Greek Art*, Ann Arbor, 1995.
- J. Filonik, Athenian Impiety Trials: A Reappraisal, *Dike* 16, 2013, 11–96.
- FGrHist = F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Leipzig–Leiden: Brill, 1923–1957.
- M. Funke, *Phryne: A Life in Fragments*, London: Bloomsbury, 2024.
- K. Gilhuly, Corinth, Courtesans, and the Politics of Place, in K. Gilhuly and N. Worman (edd.), *Space, Place, and Landscape in Ancient Greek Literature and Culture*, Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2014, 171–199.
- K. Gilhuly, *Erotic Geographies in Ancient Greek Literature and Culture*, London: Routledge, 2017.
- A. Glazebrook, *Sexual Labor in the Athenian Courts*, Austin: University of Texas Press, 2021.
- A. S. F. Gow, *Machon. The Fragments*, Cambridge: Cambridge University Press, 1965.
- F. Graf, Der Kult des Eros in Thespiai, in: H. Görgemanns et al., *Plutarch, Dialog über die Liebe. Amatorius*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, 191–207.
- C. M. Havelock, *The Aphrodite of Knidos and Her Successors: A Historical Review of the Female Nude in Greek Art*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995.
- M. Henry, *Prisoner of History: Aspasia of Miletus and Her Biographical Tradition*, Oxford: Oxford University Press, 1995.
- E. Eidinow, *Envy, Poison, and Death: Women on Trial in Classical Athens*, Oxford: Oxford University Press, 2016.
- C. Jensen, *Hyperidis Orationes sex*, Leipzig, 1917.
- I. Kapitánffy, Chorikios und die Hetäre Phryne, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 35, 1994, 159–166.
- K. Kapparis, *Prostitution in the Ancient Greek World*, Berlin: De Gruyter, 2018.
- K. Kapparis, *Women in the Law Courts of Classical Athens*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021.
- C. Keesling, Heavenly Bodies: Monuments to Prostitutes in Greek Sanctuaries, in: C. Faraone, L. McClure (edd.), *Prostitutes and Courtesans in the Ancient World*, Madison: University of Wisconsin Press, 2006, 59–76.
- R. F. Kennedy, *Immigrant Women in Athens: Gender, Ethnicity and Citizenship in the Classical City*, New York: Routledge, 2014.
- I. Leventi, The Great Masters of the Fourth Century, in: O. Palagia (ed.), *Handbook of Greek Sculpture*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2019, 360–394.
- LGPN II = M. G. Osborne, S. G. Byrne (edd.), *A Lexicon of Greek Personal Names, Volume II: Attica*, Oxford: Oxford University Press, 1994.
- LGPN IIIB = P. M. Fraser, E. Matthews (edd.), *A Lexicon of Greek Personal Names, Volume IIIB: Central Greece from the Megarid to Thessaly*, Oxford: Oxford University Press, 2000.

- L. K. McClure, *Courtesans at Table: Gender and Greek Literary Culture in Athenaeus*, London: Routledge, 2003.
- L. K. McClure, *Phryne of Thespiae: Courtesan, Muse, and Myth*, Oxford: Oxford University Press, 2024.
- S. Montel, The Architectural Setting of the Knidian Aphrodite, in: A. C. Smith, S. Pickup (edd.), *Brill's Companion to Aphrodite*, Leiden: Brill, 2010, 251–268.
- H. Morales, Fantasising Phryne: The Psychology and Ethics of Ekphrasis, *Cambridge Classical Journal* 57, 2011, 71–104.
- M. Obradović, Neki epiteti boginje Afrodite, у: К. Марицки Гађански (ур.), *Антика и савремени свет: еписџемолошки значај древних знања античких аутора и у познијој традицији*. Зборник радова са 13. међународног научног скупа, Београд 5–7. новембар 2021. године, Друштво за античке студије Србије, Београд, 2021, 187–206.
- P. O'Connell, Hyperides and Epopteia: A New Fragment of the Defense of Phryne, *GRBS* 53, 2013, 90–116.
- R. Parker, *Athenian Religion: A History*, Oxford: Oxford University Press, 1996.
- PCG = R. Cassell, C. Austin (edd.), *Poetae Comici Graeci I–VII*, Berlin – New York: W. de Gruyter, 1983–1989.
- A. Raubitschek, *RE* XX 1, 1941, 893–907, s. v. Phryne.
- RE = Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Pauly-Wissowa), Stuttgart, 1894–1980.
- W. Roworth, The Gentle Art of Persuasion: Angelica Kaufman's Praxiteles and Phryne, *The Art Bulletin* 65, 1993, 488–492.
- K. Schneider, *RE* VIII, 1913, 1331–1372, s. v. Hetairai.
- N. Spivey, *Understanding Greek Sculpture: Ancient Meanings, Modern Readings*, London: Thames & Hudson, 1997.
- L. Todisco, Frine a Delfi. Una postilla, *Quaderni di storia* 91, 2020, 209–218.
- L. Todisco, *Frine di Tespie e la nuova immagine di Afrodite (Problemi e Ricerche di Storia Antica, 35)* Roma: [L'Erma Di Bretschneider, 2022.
- K. Trampedach, 'Gefährliche Frauen'. Zu athenischen Asebie-Prozessen im 4. Jahrhundert v. Chr., in: R. von den Hoff, and S. Schmidt (edd.), *Konstruktionen von Wirklichkeit: Bilder im Griechenland des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr.*, Stuttgart, 2001, 137–155.
- A. J. Tuplin, The Fate of Thespiae during the Theban Hegemony, *Athenaeum* 64, 1986, 321–341.
- J. Von Waldegg, Jean-Léon Gérôme's *Phryne vor den Richtern*, *Jahrbuch der Hamburger Kunstsammlungen* 17, 1972, 122–142.
- D. Whitehead, *Hyperides: The Forensic Speeches*, Oxford 2000.
- I. Ziogas, Law and Literature in the Ancient World: The Case of Phryne, in: K. Dolin (ed.), *Law and Literature*, Cambridge University Press, 2018, 79–93.
- М. Обрадовић, Лаида из Коринта – хетера и хероина, *Lucida intervalla* 53, 2024, 29–57.

Mirko Obradović
Faculty of Philosophy
University of Belgrade

PHRYNE FOR ALL TIMES

Summary

Inspired by recent publications on the *hetaira* Phryne of Thespia by Laura McClure and Melissa Funke, this paper reexamines and reassesses the extant historical evidence surrounding one of the most renowned *hetairai* of the classical period—and indeed, of Greek antiquity more broadly. The available evidence is analyzed through the lens of three key scholarly issues, which, due to the fragmentary and complex nature of the sources, can only be explored in limited detail: 1. The information provided by ancient sources regarding Phryne's life and the question of its historical reliability; 2. The trial of Phryne for impiety before the Athenian judges —arguably the most famous episode associated with her—and the sources that recount this event; 3. Phryne's reception as a muse and model for artists, particularly sculptors and painters such as Praxiteles and Apelles, both in the classical period and in later epochs.

The study concludes that the biographical tradition of Phryne, as it has come down to us, remains both intellectually provocative and historically compelling —worthy of renewed scholarly attention. At the same time, it raises a critical question to what extent it is possible today to construct a biography of an ancient Greek *hetaira* —albeit one who arguably left the most substantial imprint on the historical record.

Keywords: Phryne, Athens, *hetairai*, prostitution, Hypereides, Praxiteles, Apelles, biographical tradition, reception.